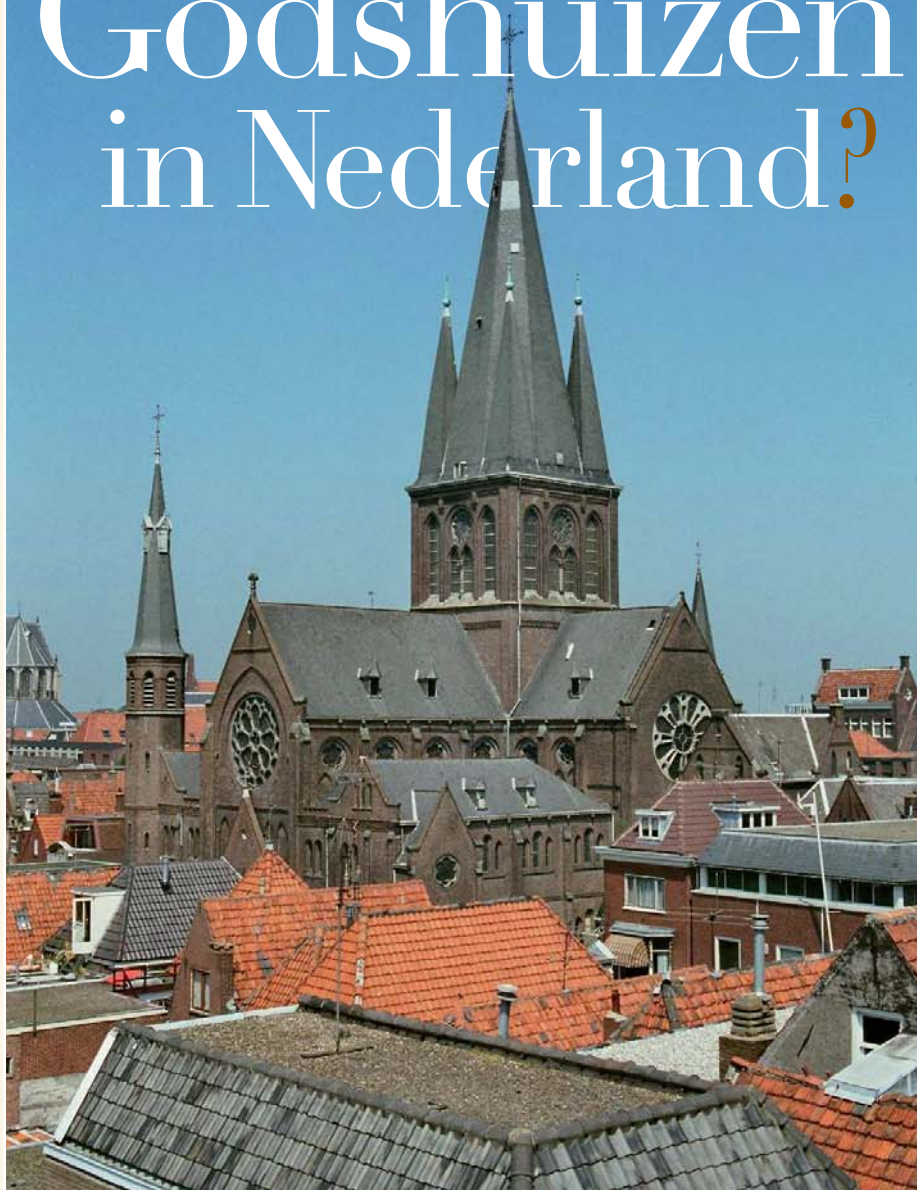

Hoe verder met de Godshuizen in Nederland?

1 DE DOMINICUSKERK ALKMAAR UIT 1865 VAN P.H. J. CUYPERS, GESLOOPT IN 1985. OP DE PLAATS VERREES EEN WINKELCENTRUM; DE KLEINE HOEKTOREN WERD ALS AANDENKEN IN HET WINKELCOMPLEX VERWERKT. FOTO JOB VAN NES

De situatie van de kerkgebouwen in ons land vormt een bijzonder intrigerend vraagstuk. Ze toont haarscherp de kwetsbaarheid van waardevol erfgoed ten opzichte van maatschappelijke veranderingen. Terwijl de maatschappelijke verontwaardiging over de sloop van kerkgebouwen in de vorige decennia nauwelijks is weggeëbd, dient zich op dit moment een nieuwe sloopgolf aan. Die nieuwe golf wordt, naast het dalend aantal kerkleden, veroorzaakt door de fusie van de Hervormde, Gereformeerde en Lutherse kerk tot de Protestantse Kerk Nederland in 2004 en het actieve fusiebeleid in de Rooms-katholieke kerk.

De komende 10 jaar zullen minstens 1000 van de 4200 kerkgebouwen die de twee grootste kerkgenootschappen nog in gebruik hebben worden gesloten. Het gaat daarbij volgens cijfers van de kerken zelf globaal om 600 protestantse en 400 rooms-katholieke kerkgebouwen, en nog eens zo'n 120 kloosters. De hoeveelheid roerend erfgoed uit kerken en kloosters, die haar natuurlijke onderdak kwijtraakt, bestaat naar schatting uit ongeveer 160.000 objecten. Een mooie impressie om welke voorwerpen het daarbij gaat biedt de onlangs gepresenteerde *Lexicon Religieus Erfgoed*, van Mieke van Zanten. Een extra kwetsbare categorie vormen textilia en de religieuze kunst die geïntegreerd is in de religieuze gebouwen, zoals wandschilderingen, mozaïeken en glas-in-lood.

Bij de opening van het Jaar Religieus Erfgoed in de provincie Noord-Brabant, op 17 maart jl., meldde de kerkhistoricus prof. Peter Nissen dat het jaar 2008 het historische faillissement markeert van het institutionele christendom in ons land. Een constatering waar niet iedereen blij mee zal zijn, maar die wel aansluit bij de cijfers van het Sociaal Cultureel Planbureau en de kerken zelf. Er is sprake van een maatschappelijk vraagstuk met een grote impact op de inrichting van onze omgeving. Het besef begint door te dringen dat Nederland een groot deel van zijn religieuze erfgoed dreigt te verliezen. Hierdoor valt ook het verhaal van de verschillende geloofsvisies, en hun rol in de samenleving, binnenkort niet meer uit de gebouwde omgeving terug te lezen. Juist nu het besef van het belang van de verhalende functie van erfgoed, als spiegel van de eigen geschiedenis, groeit. Dat betreft dan nog alleen de verhalen van de christelijke stromingen in ons land. Extra aandacht en respect verdient de situatie van de overgebleven synagogen in Nederland. Ook de ontwikkeling van de moskeebouw in Nederland blijkt een eigen verhaal te vertellen, zoals blijkt uit de publicatie *Moskeeën in NL*.

Religieus erfgoed vertelt veel over een samenleving. Een belangrijke reden om er zuinig op te zijn. De dagelijkse praktijk in Nederland blijkt echter anders.

Impasse bij de grote christelijke kerken

De grote christelijke kerken hebben de krimp van hun organisatie inmiddels als een onontkoombaar lot geaccepteerd. Ook al noemen

SAMENVATTING

De Nederlandse bevolking heeft zijn traditionele kerkelijke wortels goeddeels losgelaten. De komende 10 jaar worden zo'n 1000 kerkgebouwen en 120 kloosters gesloten en dreigt er een nieuwe sloopgolf. Tegelijkertijd is de belangstelling voor religie en voor religieus erfgoed groot. Is het mogelijk voor die gebouwen en de religieuze kunst- en cultuur een nieuw draagvlak te scheppen? Op dit moment wordt gewerkt aan een Strategisch Plan Religieus Erfgoed, dat in december aan minister Plasterk wordt aangeboden. Enkel een gezamenlijke inspanning van de betrokken partijen lijkt het behoud van het religieus erfgoed voor de toekomst mogelijk te kunnen maken.

veel Nederlanders zich religieus, men ziet geen reden meer om zich bij een geloofsgemeenschap aan te sluiten. Daarmee valt de traditionele bestaansgrond weg onder de religieuze gebouwen, als locatie voor de wekelijkse eredienst van een vaste groep gelovigen. Nieuwe initiatieven om de aanwezige gebouwen een bestaansgrond te geven ontstaan wel buiten de kerken, maar weinig vanuit de kerken zelf; ze stuiten soms zelfs op regelrechte tegenwerking van de kerkleiding. De vraag is of dit niet anders kan en of er in gezamenlijk overleg tussen kerken, overheden, corporaties en financiers niet veel meer vruchtbare coalities mogelijk zijn, die het erfgoed een nieuwe toekomstkans kunnen geven. Van diverse kanten wordt op de kerkelijke organisaties een appèl gedaan om mee te werken aan oplossingen voor het behoud van het religieus erfgoed. Kerkelijke organisaties blijken een weerstand te hebben tegen de term 'religieus erfgoed', omdat men liever niet als een historisch fenomeen gekarakteriseerd wil worden. Tegelijkertijd legt men weinig talent aan de dag om te reageren op nieuwe vormen van religieuze belangstelling in de samenleving. Fons Asselbergs (voormalig Rijksadviseur Cultureel Erfgoed) gaf op het symposium 'Het Godshuis'

op 1 december 2007, in de Sultan Ahmet moskee in Zaandam, de volgende gedachte mee voor het Jaar van het Religieus Erfgoed 2008: *'Als kerkgebouwen geschikt zijn te maken voor de ombouw tot bibliotheek of archief, museum of theater, cultuurhuis of zorgcentrum, zijn zij dan ook niet geschikt te maken voor de vraag naar hernieuwde spiritualiteit?'*

Op dit moment bieden de grote christelijke kerkgenootschappen op dit vraagstuk geen antwoord. Ze zijn meer naar binnen gericht dan naar buiten, lijken vermoeid door een interne richtingenstrijd – tussen orthodoxie en vrijzinnigheid – die doet denken aan de jarenlange richtingenstrijd in het onderwijs. Waar men in het buitenland vaak het gebouwde erfgoed als stijlvolle en gastvrije ontmoetingsplek met 'het heilige' gebruikt, ziet men in ons land vaak niet de waarde en mogelijkheden van de eigen tradities en het erfgoed. Kerkelijke beleidsstukken tonen een geïsoleerde denkwijze en intern gerichte afwegingen met betrekking tot de sluiting van gebouwen. De maatschappelijke mogelijkheden voor het behoud van het gebouwde erfgoed worden zelden in de afwegingen betrokken. Het kerkgebouwenbeleid verschilt overigens per katholiek bisdom en per protestantse gemeente. De

CLEMENSKERK HILVERSUM UIT 1914 DOOR ARCHITECT J.W.A. VAN GILS. SINDS 12 JAAR GESLOTEN VOOR PUBLIEK EN VERWAARLOOSD, ONDANKS RIJKSMONUMENTENSTATUS. GEMEENTE EN BURGERS STREVEN NAAR BEHOUD EN HERGEBRUIK, BISDOM HAARLEM HOUDT EEN VORKEUR VOOR SLOOP.

2 PORTAAL, MURAAL-GLASSCHILDERING VAN MAX WEISS UIT 1961. FOTO JANNEKE MONSHOUWER

3 EXTERIEUR FOTO JELSMA

4 VAANDEL, VAN DE 'NED. RK BOND VAN ARBEIDERS IN HET BAKKERS-CACAO-CHOCOLADE EN SUIKERBEDRIJF', AFDELING HILVERSUM.

FOTO MARJOLEIN SCHIPPER

5 CHRISTOFFELKERK ALMELO UIT 1959, ARCHITECT HANS SLUIJMER. LAATSTE EREDIENST SEPTEMBER 2008. SLOOPVERGUNNING AFGEGEVEN AAN WONING-CORPORATIE ST. JOSEPH. MOGELIJKHEDEN VOOR HERGEBRUIK ZIJN NIET ONDERZocht.

Protestantse Kerk van Nederland presenteerde op 9 juni een intern discussiestuk over de *'Protestantse visie op kerkgebouwen'*. De rooms-katholieke kerk heeft per bisdom enkele notities uitgegeven.

Publieke belangstelling

Terwijl men in de kerken nog praat over pijnlijke keuzes en noodzakelijke selectie, klopt het publiek al belangstellend aan de – vaak dichte – deur. De brede interesse van het Nederlandse publiek met betrekking tot erfgoed in het algemeen blijkt uit het onderzoek *'Het bereik van het verleden'*, in opdracht van het ministerie van OCW uitgevoerd. Die belangstelling is in vergelijking met andere landen groot. De speciale interesse in het religieuze erfgoed blijkt ook uit de bezoekersaantallen bij Open Monumentendagen en bijvoorbeeld de Open Kloosterdag. Nederland is geïnteresseerd in erfgoed en in religie. Maar de bezoekmogelijkheden van kerkgebouwen zijn maar heel beperkt en de informatievoorziening over het aanwezige erfgoed is afwezig of armzalig. De rijkdom aan educatieve aspecten van het religieus erfgoed blijft daarmee vrijwel onbenut.

De betrokkenheid van het publiek bij kerkgebouwen toont zich ook in de weerstand tegen de sloop. Of mensen nu wel of niet kerkelijk zijn, ze beschouwen de kerkgebouwen als dierbare markeringen in het landschap, als baken in de buurt en historisch ankerpunt. Uit het onderzoek van het Sociaal Cultureel Planbureau *'God in Nederland'* blijkt dat 78% van de Nederlanders aangeeft graag een kerkgebouw in de buurt te willen handhaven.

Aan belangstelling ontbreekt het dus niet. De vraag is hoe die belangstelling zich vertalen kan in financieel draagvlak, zowel in het geval kerken hun oorspronkelijke bestemming behouden, als bij nieuwe manieren van behoud en gebruik.

Op veel plaatsen in Nederland heeft de situatie rondom bedreigde kerkgebouwen al tot particuliere initiatieven geleid. In de vorm van een stichting wordt er een zelfstandig draagvlak gecreëerd om het kerkgebouw als stads- of dorpshart te kunnen laten voortbestaan. Soms met behoud van de kerkelijke functie. Deze constructie, waarbij het beheer van het kerkgebouw in handen is van een zelfstandige

stichting, wordt wel 'het Hollandse model voor kerkgebouwen' genoemd. Eenvoudig hebben deze stichtingen het niet. Er wordt van hen verwacht om een complex gebouw te beheren alsof het de huisvesting van een lucratieve onderneming zou zijn. Honderden vrijwilligers zijn vaak nodig om het geheel te kunnen laten functioneren. Interessant is dat die vrijwilligers vaak wel te vinden zijn. De binding met cultuur en erfgoed lijkt in dit tijdsgewricht eenvoudiger dan die met een kerkelijke organisatie.

Architectonische en kunsthistorische waarde

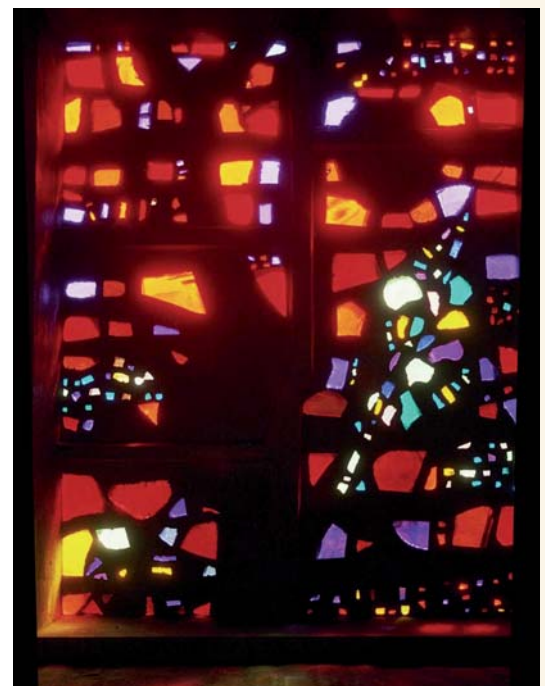
Als gevolg van de verzuiling en de kloof die er tussen de kerkgebouwen en het niet kerkelijke publiek is gegroeid, is de samenleving zich niet bewust welke waarde en schoonheid de kerkgebouwen huisvesten en vertegenwoordigen; die is ook door de overheden vaak niet geïnventariseerd. De politieke scheiding tussen kerk en staat wordt door bestuurders ten onrechte gebruikt als een argument om geen verantwoordelijkheid voor het gebouwde religieus erfgoed te dragen. Vooral het naoorlogse erfgoed blijkt kwetsbaar en wordt in hoog

6

RK PIUS X-KERK IN AMSTERDAM, UIT 1960 VAN ARCHITECT JAN VAN DER LAAN; SLOOP IN JUNI 2008.

FOTO HERMAN WESSELINK

7

GLAS-IN-BETONRAAM BINNEN- EN BUITENZIJDE

FOTOS JOB VAN NES

tempo met de grond gelijk gemaakt, nog voor het door de samenleving op waarde kan worden geschat. Waar vroeger de 50-jarengrens in de Monumentenwet een natuurlijke tijdsbarrière vormde om het historische belang van erfgoed goed op waarde te kunnen schatten, blijkt die nu -met de huidige omloopsnelheid in de gebouwde omgeving- tot het onverwijd verlies van belangwekkend religieus erfgoed te leiden. Deze beleids- en verantwoordelijkheidsleemte levert een treurige lijst van verloren parels op, die zich voortdurend uitbreidt. Zoals bijvoorbeeld de Willibrordkerk in Almelo, met de wandschilderingen van Strawinsky en de Josephkerk in Vaals. In 2007 en 2008 werden diverse belangrijke Bossche Schoolvoorbeelden gesloopt, in juni 2008 nog de Pius X in Slotervaart van Jan van der Laan. Ook bestaat een acute sloopdreiging voor een aantal unieke bouwwerken van de Limburgse architect Fanchamps. Overheden zien hun verantwoordelijkheid hiervoor niet, of durven niet op te staan tegen de belangen van de kerkelijke eigenaar. Soms mist men hiervoor eenvoudigweg de personele of financiële capaciteit.

Religieuze gebouwen als sociale pijlers

Kerkgebouwen zijn bij uitstek gemeenschapsgebouwen, in naoorlogse wijken zijn ze daar speciaal voor gebouwd. Ze hebben vaak een nevenfunctie als podium voor grotere school- en muziekkuitvoeringen of herdenkingsbijeenkomsten. Functies om zuinig op te zijn. Het is daarom van belang om te anticiperen op de sluiting van kerkgebouwen, en ze waar mogelijk en passend opnieuw een maatschappelijke rol te geven. Gemeenten kunnen hiervoor bijvoorbeeld d.m.v. planologisch beschermen de nodige ruimte scheppen. Daarbij kan zowel de erfgoedwaarde, als ook de sociaal-maatschappelijke of religieuze bestemming een rol spelen. Sociaal gezien heeft de huidige – door de marktwaarde van bouwgrond gedomineerde – sloopgolf van kerkgebouwen meerdere wrange kanten. Islamitische besturen moeten zich behelpen met geïmproviseerde gebedsruimtes, worden als kandidaat nieuwe gebruiker voor een leegkomend kerkgebouw geweigerd, of moeten het afleggen tegen kapitaalkrachtige ontwikkelaars. Voor christelijke migrantengemeenschappen vormt het tekort aan geschikte ruimte voor samenkomsten ook een structureel probleem. Nieuwbouwprojecten voor ‘kerkverzamelgebouwen’, zoals project De Kandelaar in de Bijlmer, komen van de grond door particuliere initiatiefnemers, maar hebben een bijbehorend nieuwbouwprijskaartje. Waarom worden bestaande kerkgebouwen niet voor dat doel verbouwd?

De Julianakerk in de wijk Transvaal in Den Haag werd dankzij een flinke investering door de gemeente in 2006 heropend als centrum voor informatie en ontmoeting voor alle wijkbewoners. Een eerder plan voor herbesteding tot moskee stuitte in de buurt op weerstand. Het huidige actieve gebruik door allerlei mogelijke bevolkingsgroepen blijkt een schot in de roos, en wordt door iedereen gewaardeerd. Interessant met betrekking tot het denken over de functie en betekenis van kerkgebouwen was het statement van de heer Husseler, in het tv-programma LUX van de IKON van 20-4-2008. Hij was vroeger dominee in de Julianakerk en is nu actief als vrijwilliger in het inloophuis in het kerkgebouw. Hij stelde: ‘Ik heb zelfs wel eens de indruk dat de kerk nu minstens zo goed functioneert naar zijn oorspronkelijke bedoeling. Vroeger was het toch meer een gesloten bolwerk’.

Anders organiseren en financieren

Het behoud van kerkgebouwen vormt ook een financieel probleem. Vooral de instandhouding van grote monumentale kerken kost geld, en iemand moet dit betalen. De Rooms-katholieke kerk is bijvoorbeeld 40% van haar hele begroting kwijt aan de instandhouding van haar gebouwen. Subsidie voor restauratie of onderhoud is vaak enkel mogelijk als er sprake is van een monumentenstatus. Bovendien is het aandeel eigen financiering daarbij gestegen tot 35%. Het gaat daarbij vaak om flinke bedragen, die loodzwaar rusten op de schouders van slinkende geloofsgemeenschappen. Overheden hanteren bovendien bij subsidies het principe ‘op-is-op’, veel kerkbesturen wissen gewoon naast het net, en staan dan weer alleen met hun kostenposten. De lastenverzwaring van de laatste jaren doet veel kerkbesturen besluiten tot de sloop van het ene gebouw, om het andere in stand te kunnen houden. Dit korte termijnbeleid levert een snelle afkalving van de religieuze gebouwde omgeving op. Directe financiële nood bij de kerkbesturen begrenst de ruimte voor het zoeken van tussenoplossingen, voor zover men daarvoor open staat.

De diverse overheden denken bij de begroting voor erfgoed alleen nog aan een kostenpost, die niet te hoog mag oplopen. Ze realiseren zich niet dat het behoud van erfgoed en een goede zorg hiervoor, een directe economische waarde vertegenwoordigt, en dus wel een investering waard is. Dit wordt mooi geschetst in het recente onderzoek van Tom Bade en Gerben Smid: *‘Eigen haard is goud waard’*. Cultuur

8 DE RK IGNATIUSKERK VAN ARCHITECT H.W.VALK UIT 1927, OP DE ROZENGRACHT IN AMSTERDAM, KREEG IN 1981 EEN NIEUWE BESTEMMING ALS TURKSE AL FATIHMOSKEE. FOTO HERMAN WESSELINK

blijkt een belangrijke pijler in de economie en dat geldt ook voor religieus erfgoed. Dit kan heel direct een basis scheppen voor het behoud. Ondersteuning door fondsen en private partijen blijkt over de hele linie noodzakelijk, bij diverse kerkgebouwen wordt daar inmiddels meer ervaring mee opgedaan, om de financiering van de vaak kostbare restauraties, of de verbouwing voor nieuwe gebruiksmogelijkheden mee te kunnen bekostigen. Voor kerkgebouwen die, behalve één uurtje op zondag, verder gesloten zijn voor publiek, blijft het bouwen van maatschappelijk en financieel draagvlak echter een lastige zaak. Wellicht zou een landelijke organisatie voor Religieus Erfgoed, volgens het model van Natuurmonumenten, als vangnet een oplossing kunnen bieden, zoals nu op kleinere schaal al hier en daar gebeurt door provinciale oude kerkenstichtingen. Een landelijk fonds zou ook de publieke steun voor dit erfgoed kunnen kanaliseren.

Slechts in enkele plaatsen in Nederland nam in de afgelopen decennia de gemeentelijke overheid structureel verantwoordelijkheid op zich voor een centraal gelegen kerkgebouw, om de instandhouding ervan mogelijk te maken. In Eindhoven en Bergen op Zoom werd de

gemeente eigenaar en kreeg de kerkgemeenschap de rol van vaste gebruiker. Voorwaarde was dat daarnaast ook maatschappelijke activiteiten in het gebouw in overleg mogelijk zouden zijn.

Discussie over herbestemming

De herbestemming van kerken blijkt onderwerp van een actieve publieke discussie. Ook al is de Nederlander niet of niet meer kerkelijk, hij heeft wel een mening over wat wel of niet 'passend' is in een kerkgebouw. De ontwikkelingen op dat gebied laten zich inmiddels lezen aan de hand van een mooie keur aan herbestemmingen. Voorbeelden die met belangstelling worden bekeken door de ons omringende landen, waar men ook steeds meer met leegkomende kerkgebouwen wordt geconfronteerd. Gedurende een aantal jaren was de herbestemming van kerkgebouwen tot wooneenheden een veel gekozen oplossing. Ontwikkelaars hebben hier ook nu nog vaak een voorkeur voor omdat het proces van herbestemming daarbij overzichtelijk is en de gegarandeerde opbrengst redelijk voorspelbaar.

De herbestemming van kerken tot moskee vormde bij de eerste kerkgebouwen nog een acceptabele oplossing. De perikelen rondom de buitenlandse financiering bij de herbestemming van een kerk tot moskee in Utrecht-Overvecht maakte een einde aan deze bereidheid bij de RK-kerkleiding. De Protestantse Kerk Nederland kent hierin geen formeel beperkend beleid. Bij de Nederlandse bevolking lijkt de weerstand tegen een dergelijke herbestemming parallel te lopen aan de angst voor islamisering.

Een herbestemming tot tapijthall, supermarkt of partycentrum blijkt vaak ook tot onvrede bij het grote publiek te leiden. In grote lijnen is de maatschappelijke consensus over wat wel of niet passend is in een voormalig kerkgebouw inmiddels opvallend groot.

Gewaardeerd worden herbestemmingen die op een fraaie manier recht doen aan de karakteristieken van het gebouw en die inhoudelijk aansluiten op de historische betekenis ervan, in dit geval dus het kerkelijke gedachtegoed. Het gaat dan om functies in de richting van zorg, cultuur, studie en maatschappelijke – niet commerciële – bijeenkomsten, of een combinatie daarvan. De wens om godsdienstige functies – al of niet gedeeltelijk – te handhaven in kerkgebouwen lijkt de laatste tijd toe te nemen. De ruimte voor creatieve experimenten met nieuwe functies lijkt overigens gering. De herbestemming van kerkgebouwen blijkt ondanks de secularisatie nog altijd een gevoelige zaak. Het vinden van de meest optimale herbestem-

9 DE REMONSTRANTSE KERK IN GRONINGEN UIT 1883 WERD IN 2006 VERBOUWD DOOR ARCHITECTE MORIKO KIRA VOOR EEN DUBBELFUNCTIE: MULTIFUNCTIONEEL BRUIKBARE KERKRUIMTE EN KANTOOR VOOR DE STICHTING OUDE GRONINGER KERKEN.

FOTO OMKE OUDEMAN

ming heeft tijd nodig. Was de Dominicanerkerk in Maastricht, die al 200 jaar geleden haar religieuze functie verloor, jarenlang in gebruik als fietsenstalling, in 2007 kreeg het gebouw een nieuwe functie als boekhandel Selexyz en werden de oorspronkelijke schilderingen hersteld. In *The Guardian* werd de kerk begin dit jaar geroemd als de mooiste boekhandel ter wereld, 'a bookshop made in heaven'.

Hoe verder met de kerkgebouwen in Nederland?

Op dit moment is de situatie van kerkgebouwen dramatisch te noemen. Betrokken partijen geven blijk van tegengestelde visies en conflicterende belangen. Aandacht voor de aanwezige kansen is er nog amper. Vanwege de urgente situatie werd 2008 uitgeroepen tot het Jaar van het Religieus Erfgoed. Op verzoek van minister Plasterk wordt onder leiding van prof. Nico Nelissen werk gemaakt van een Strategisch Plan Religieus Erfgoed, dat op 18 december a.s., tijdens de slotbijeenkomst van het jaar, aan de minister zal worden aangeboden. De algemene vragen, zoals de verantwoorde-

lijkheid van de rijksoverheid, provincies en gemeenten op het gebied van de bescherming van het erfgoed, komen ook aan de orde bij het huidige proces van de modernisering van de monumentenzorg. Een centrale vraag hierbij lijkt of de gemeenten hun toegenomen verantwoordelijkheid op dit gebied aankunnen. Bij de actuele situatie van het religieus erfgoed vormt dit een extra prangende vraag.

Oplossingen voor het behoud van religieus erfgoed zijn mogelijk, als de verschillende partijen de ingenomen stellingen durven los te laten en gezamenlijk verantwoordelijkheid nemen. Van de diverse overheden mag extra inzet worden verwacht om een nieuw erfgoeddebat te voorkomen. Nieuw beleid en extra financiering voor het religieus erfgoed zijn nodig om ruimte te scheppen voor het behoud ervan.

Van de institutionele kerken mag, gezien de omvang en aard van de problematiek, minstens enige souplesse en openheid worden verwacht. Om het behoud en voortbestaan van het religieus erfgoed, met de verhalen die ermee verbonden zijn, voor de toekomst mogelijk te maken. □

Referenties

Onderzoek

- WRR-rapport: *Geloven in het publieke domein*, v.d. Donk, Jonkers, Kronjee en Plum, 2006
- *‘God in Nederland 1996-2006’*, SCP 2007, Ton Bernts, Gerard Dekker en Joep de Hart.
- *‘Het bereik van het verleden, ontwikkelingen in de belangstelling voor cultureel erfgoed’*, SCP 2007, in opdracht van OC&W. Frank Huysmans en Jos de Haan
- Gegevens van de kerken op www.kerkbalans.nl

Kerkelijke uitgaven

- *‘Tent van God’*, Bisdom Rotterdam, 2001
- *‘Samenwerking geboden 2’*, over de territoriale reorganisatie in het Bisdom Rotterdam, november 2007
- *‘Nieuw elan - Omgevende kerk in Alkmaar’*, uitgave ter gelegenheid van het symposium *‘Hergebruik van monumentale kerkgebouwen met behoud van de religieuze functie’* door het Bisdom Haarlem in samenwerking met ingenieursbureau DHV, 2007
- *‘Kansen voor kerkgebouwen - Vragen & uitdagingen bij gebruik en herbestemming’*, samengesteld door de Werkgroep Kerkbouw van de Protestantse Kerk in Nederland, o.l.v. dr. ir. Kees Doevendans, uitgave van de PKN, 2007
- *‘Maatwerk - Naar een passend huis voor de gemeente’*, uitgave van de PKN, 2005
- *‘(Her)Kans voor je kerkgebouw - een handreiking bij het afstoten en hergebruik van kerkgebouwen’*, auteur Ds.FZ.Ort, brochure van het Protestants Dienstencentrum Gelderland van de PKN.
- *‘Een protestantse visie op kerkgebouwen’*, discussienota voor de Protestantse Kerk

in Nederland, opgesteld door dr. Ton van der Lingen en ds. Hans Uytendogaard en gepresenteerd op 9 juni 2008. Te downloaden via www.pkn.nl.

Algemeen

- *‘Herbestemming van grote monumenten: een uitdaging!’*, in opdracht van de Stichting Pandenbank Noord-Brabant samengesteld door een team van de Katholieke Universiteit Nijmegen, o.l.v. prof. Dr. Nico Nelissen, Den Bosch 1999.
- *‘Het kerkgebouw in het postindustriële landschap’*, publicatie die tot stand is gekomen op initiatief van de Werkgroep Kerkbouw van de PKN, redactie Kees Doevendans en Gertjan van der Harst. Uitgeverij Boeken-centrum 2004
- *‘Heilige huisjes of cultuurtempels, erfgoed-educatie en kerken’* -Jaarthemadag VBMK 2004
- *‘Toekomst voor Religieus Erfgoed in Noord-Brabant’*, uitgave van het Monumentenhuis Brabant, 2005
- *‘Gebouwd op geloof - Monumenten van religie’*, Ton H.M. van Schaik, uitgave van de Stichting Open Monumentendag, 2005
- *‘Quel avenir pour quelles églises?/What future for which churches?’*, redactie Lucie K. Morisset, Luc Noppen & Thomas Coomans. Uitgave van de Presses de l’Université du Québec 2006.
- *‘Meer geloof, minder kerk’*, Joep de Hart, AO-reeks, 2006.
- *‘De Julianakerk in Den Haag, een nieuwe toekomst voor een bijzonder monument’* - uitgave in opdracht van Stadsherstel Den Haag, 2006
- *‘Belvedere Nieuws over Religieus Erfgoed’*, januari 2008, jaargang 12, nummer 32, gratis te bestellen of te downloaden via www.belvedere.nu.

- VNG-magazine januari 2008 *‘Help, de kogel gaat door de kerk’*.
- *‘Religieus erfgoed, geïllustreerd lexicon’* - Mieke van Zanten, Walburgers 2008
- *‘Moskeeën (in) NL’*, auteurs o.a. Sihan Bugdaci en Ergün Erkocu. Publicatie die in 2008 verschijnt, door CONCEPT0031 samen met het Stimuleringsfonds voor Architectuur, NAI uitgevers.
- *‘Kloosters als religieus erfgoed, Bouwstenen voor een te voeren beleid’*, Sjeff Hendriks, uitgave van Stichting Matrijs i.s.m. Conferentie van Nederlandse Religieuzen, 2008
- *‘Eigen haard is goud waard, Over de economische baten van cultuurhistorisch erfgoed’* -Tom Bade en Gerben Smid. Triple E Productions 2008. Te downloaden via www.belvedere.nu
- *‘De Oude Kaart van Nederland: Leegstand en Herbestemming’* - Rijksadviseur voor het Cultureel Erfgoed, Atelier Rijksbouwmeester, Den Haag 2008

Media

- Documentaire *‘Kerk te koop’* door Frans Bromet, uitgezonden bij NCRV Dokument, 21 en 28 januari 2008.
- TV-uitzending LUX, IKON, 20-4-2008
- www.reliflex.nl
- www.reliwiki.nl
- www.religieuserfgoed.nl
- www.2008re.nl
- www.toekomstkerkgebouwen.nl

MEVR. DOOR JELSMA adviseert en publiceert over de situatie van kerkgebouwen in Nederland, en maakt deel uit van de landelijke Task Force Toekomst Kerkgebouwen.

De Task Force Toekomst

Kerkgebouwen is een burgerinitiatief van leden met verschillende achtergrond en expertise, in 2006 opgericht uit onvrede met de massale sloop van kerkgebouwen. Navraag bij de toenmalige minister van OCW wees uit dat er bij het rijk geen enkel zicht was op het aantal kerkgebouwen in Nederland en op de omvang van de kaalslag in de voorgaande decennia. De Task Force is van mening dat behoud en hergebruik van dit maatschappelijk erfgoed vanzelfsprekend zou moeten zijn. De visie hierover is vastgelegd in

de ‘Verklaring van Woudrichem’, naar de plaats van oprichting van de Task Force. Hierin wordt gesteld dat bij herbestemming bij voorkeur moet worden gestreefd naar hergebruik zo dicht mogelijk bij de oorspronkelijke functie. Als een religieuze of bezielende herbestemming niet mogelijk is heeft hergebruik, waarbij een culturele of sociale maatschappelijke functie behouden blijft, de voorkeur. Ook particuliere herbestemming of langdurige leegstand is een mogelijkheid. Alle opties zijn beter dan sloop, want sloop is onomkeerbaar. De Task Force bena-

drukt dat ieder gebouw en iedere situatie om een eigen oplossing vraagt, en dat lokaal in overleg met alle betrokken partijen naar de beste oplossing voor het behoud moet worden gezocht. De Task Force constateert dat er maatschappelijk veel vraag is naar de mogelijkheden voor gebruik en hergebruik van kerkgebouwen, maar dat de condities voor het behoud van deze gebouwen, in de vorm van beschermend en stimulerend beleid, op dit moment nog grotendeels ontbreken. De Task Force neemt, naast religieuze en andere organisaties, deel

in de stuurgroep voor de totstandkoming van het Strategisch Plan Religieus Erfgoed en adviseert bij de totstandkoming van een Handreiking Religieus Erfgoed voor gemeenten. Daarnaast richt de Task Force zich vooral op bewustwording, steun aan burgerinitiatieven en het verstrekken van informatie aan bestuurders en kerken, die het behoud van kerkgebouwen ten goede kan komen. Meer informatie en de complete Verklaring van Woudrichem zijn te vinden op de website van de Task Force: www.toekomstkerkgebouwen.nl